

Samsø Skolevæsen

(Fortsat)

Ved **Bent Rasmussen.**

Arkivstudierne har været vanskelige for Besser-Onsbjerg sognes vedkommende, idet sognene — indtil maj 1867 — dannede eet pastorat, og de ældste protokoller brændte, såvel som kirkebøgerne indtil 1814.

I sognerådsprotokol for Besser står der udtrykkelig i 1868, at tidligere protokoller er brændt. Jeg takker for den hjælp, der er ydet mig fra mange sider.

Så til sagen!

Vi skal nu se lidt på forholdene ved Besser og Onsbjerg sognes skolevæsen.

Lad mig først bemærke, at Besser og Onsbjerg sogne indtil maj 1867 dannede eet pastorat, og som følge deraf er skolevæsenet også, indtil denne tid, undergivet en fælles skolekommission. Næsten alle kommissionernes møder holdtes i Besser præstegård.

Som i tidligere artikel omtalt, lod grevskabet opføre fem degneskoler eller sogneskoler på Samsø i tidsrummet 1725—28, således også én i Besser og én i Onsbjerg. Man kan vel hævde, at de ligger der endnu, selv om der i løbet af snart halvtredie hundrede år er restaureret og ændret adskilligt ved dem. Over indgangsdøren til dem var i muren anbragt en sandstensplade med følgende indskrift:

„For Gud og Kierchen samt først og ligest efter Kong Frederich d. IV's Exempel haver
Hans Høy-Grevelige Excellence,
den Høy-Velbaarne Herre,

Hr. Christian, Greve af Danneskiold til Greveskabet Samsøe etc., ladet opbygge, fundere og benaade denne danske Skole, næst 4de andre her paa Landet.

Anno MDCCXXVIII [Onsbjerg]

Medens der i tiden op imod 1800 i disse som i de andre sogne ikke var andre skoler end sådanne oprettet af beboerne, kom der mere liv i skolevæsenet efter den midlertidige skolelov af 1806 og den store skolelov af 1814, som vi jo væsentligt har levet under, indtil skoleloven af 1937 kom.

Besser skole

Omkring 1814 lå forholdene således:

Besser skoledistrikt omfattede a) *Besser* med 18 gårde, 47 huse. Der er 79 skolepligtige børn. *Alstrup* og *Agerup* har benyttet dem af skoleholdet i *Toftbjerg*, hvor en ung karl på 17 år holder skole. Endvidere er der b) *Torup skoledistrikt*, bestående af 7 gårde, 15 huse med 16 børn, *Langemark* med 10 gårde, 28 huse med 37 børn og *Østerby* med 7 gårde, 22 huse med 26 børn, så der i disse tre byer er 79 skolepligtige børn. Disse børn har aldeles ikke haft noget skolehold uden en stavskole hos et par gamle fruentimmere i *Thorup*. Skolekommissionen, som til at begynde med bestod af provsten (amtsprovsten benævntes stillingen straks), amtmanden, som i lang tid lod sig repræsentere af kammerjunker von Schmidtzen, samt greve Danneskiold-Samsøe, som repræsenteredes af forvalteren, begyndte straks at søge forholdene forbedrede m. h. t. skolegang for de tre sidstnævnte byers børn, så de to fruentimmere kunne blive afløst.

Lærernes økonomiske kår var yderst tarvelige og fattige i hele det 19. og begyndelsen af det 20. århundrede. Man nåede aldrig op på det økonomiske stadi, som skoleloven af 1814 med forordningen lovede, nemlig en økonomisk standard, som de bedst stillede gårdmænd — men nok om det. Lærerne kom igennem, så man med psalmisten kan sige: „Med sorgen og klagen hold måde“. Da der i *Besser-Onsbjerg* sogne var omtrent ens reguleringssum for embederne, nævnes her et sådant (*Besser*):

1826:

1. Pengeløn intet.		
2. Kornløn (regnet efter sidste 10 års kapitels- takst).		
Rug: 4 td. a 5 rdl. 51. sk.	22	12
Byg: 26 td. 2 skp. a 4 rdl. 74 sk.	125	80
	<hr/>	147 92
3. Småredsel:		
15 td. 6 skp. byg a 4 rdl. 74 sk.	75	13
528 pund brød a 3 sk. pr. pund	16	48
22 snese æg a 16 sk.	3	64
11 stk. gæs a 1 rdl.	11	00
Mælk til 48 pund ost a 16 sk.	8	00
	<hr/>	114 29
4. Bolig		40 00
5. Brændsel: 6 favne ÷ 2 til skolen		48 00
6. Levering:		
128 lpd. hø a 16 sk. pr. lispund	21	32
196 lpd. halm a 8 sk.	16	32
	<hr/>	37 64
7. Jordlod:		
Hartkorn 4 skp., areal 4 td. land, samt 1 td. land eng, der kan sættes til	24	00
På resten:		
Årlig udsæd 6 skp. rug — 8 fold		
6 td. rug	33	18
1—2 skp. byg — 8 fold — 10 td.	47	65
1—4 skp. havre — 10 fold — 15 td.	50	75
	<hr/>	155 65
÷ driftsudgifter	24	00
	<hr/>	131 65
8. Skolepenge	33	20
9. Offer og accidenser	57	23
10. Kirkesangerløn	10	00
11. Andre indtægter (nannest)	5	32
	<hr/>	
Summa ...	574	38

Pristallet falder

Når man sammenligner de to skemaer, vil man se, at lønnen er blevet mindre, vel nok væsentlig fordi „pristallet“ (kornprisen) er lavere; men samtidig er der foregået forskellige ændringer i formen for embedsindtægterne.

Embedsindtægterne ved Besser skole 1858.

6 td. rug in natura, beregnet efter kapitelstakst a 4 rdl.			
4 mk. 12 skilling	28	4	8
10 td. byg in natura a 4 — 2 — 4	43	4	8
25 td. byg efter kapitelstakst a 4 — 2 — 4	109	2	4
76 børn a 3 mark i skolepenge	38		
Offer og accidenser af skoledistriktet	50	2	8
6 favne brænde a 6 rdl.	35		
Beboelseslejlighed med have	40		
		346	1 12
6 køer a 10 rdl. =	60		
2 får a 4 rdl. =	8		
5 td. rug a 4 rdl. 4 mk. =	23		
2 td. rug a 4 rdl. 3 mk. =	9		
1 td. rug a 5 rdl. =	5		
2 td. rug a 4 rdl. 4 mk. =	9		
4 td. byg a 5 rdl. =	20		
7 td. havre a 3 rdl. 3 mk. =	24	3	
15 td. kartofler a 1 rdl. =	15		
		Summa ...	520 2 12

Reguleringssummerne for skolelærerembederne i Samsø provsti var i 1867:

Besser skole	533 rdl.
Torup skole	569 -
Onsbjerg skole	540 -

Toftbjerg skole	570	rdl.
Pillemark skole	588	-
Ørby skole	593	-
Brundby skole	620	-
do. biskole	194	-
Kolby	721	-
Nordby	790	-

Opgørelsen er fra året, da Besser- og Onsbjerg-skolevæsenet skiltes.

Ved et ekstraordinært skolekommissionsmøde i Besser 15. februar 1838 fremlagde „Hr. Oberkrigscommissair og skolepatron, gårdejer J. Hertel af Besser et indkommet promonorie“, underskrevet af Langemark gårdmænd og forpagter Neergaard på Sannholm, hvori de tilkendegiver deres vægring ved at levere den af de nye skoleplaner indførelse flydende forhøjelse i fourage til skolerne på grund af lærerens uværdighed til at nyde dette tillæg.

Efter indsigelse af skoleforstanderen mødte de pågældende for skolekommissionen, som fremlagde dem den under 29. septbr. 1829 allernådigst approberede skoleplan, samt det kongelige danske cancelliets resolution af 21. marts 1837, hvoraf det ses, at den for den indskrevne fourage var lovlig og anordningsmæssig. De forpligtede sig derfor til at levere den resterende fourage næstkommende tirsdag d. 20. dennes.

Hvad de mod skolelærer Hansen fremførte beskyldninger angik, tilkendegav sognepræsten dem, at det stod dem frit for at indgive ordentlig klage over ham, i fald de tiltroede sig at kunne bevise hans uværdighed.

Sluttelig foreholdt sognepræsten forpagter Neergaard det utilbørlige i hans bestandige uvilje i at præstere hans communeudgifter til skole- og fattigvæsenet.

Der kunne ikke være overvældende summer at udrede efter regnskabet for Besser og Onsbjerg sognes skoledistriktsskasse for året 1842.

Indtægt

1. Arligt bidrag af grevskabet	40		
2. Ligeledes af det residerende kapellan i Onsbjerg	60		
3. Restance ifl. 1841-årets regnskab	4	1	2
4. Af sognenes hartkorn 3 mark pr. 1 td.	223	4	10
5. Ligeledes på sognenes husmænd	58	1	
6. For solgte ting ved Torup skole		2	10

Summa ... 386 3 6

Udgifter

1. Lærernes løn	321	2	14
2. Brandkontingent af de 4 skoler	6		10
3. Udgift til Besser skole	15		
4. - - Onsbjerg skole	26	1	7
5. - - Torup skole	15	3	
6. - - Toftebjerg skole	19	4	2
7. Udestående	1	2	3
8. Restancer for 1842	13	5	4
9. Forkyndelsesgebyr til stævningmændene til 7 personer	1	1	
10. Sten og kalk til Besser skole	12	1	8
11. Erstatning til skolclærer Schade for bortkomne tørv	1	4	
12. Reparation af stråtag ved Besser skole	4		
13. Afdrag og renter af lån	14		

Summa ... 449

Der blev således en underbalance til året 1843 på 62 rdl. 2 mark 6 skill. Budgettet er overskredet med 41 rdl.

Udgifterne til skolevæsenet er udskrevet med 3 mark = 1 krone pr. td. hartkorn.

Skoleforsømmelser synes at have været hyppige. En pige havde forsømt 3 dage i maj og 9 dage i juni. Hendes fader blev idømt en mulkt herfor på 36 skilling (72 øre), som han imidlertid nægtede at betale. Sagen gik til amtet. På amtmændens foranstalt-

ning blev den genstridige fader ikendt en straf på vand og brød i 6 dage — senere holdt han pigen til skolegang. Videre hedder det: Torup skole havde et år 1359 forsømmelser af „anden lovlig grund“, medens kun 224 betegnes som „ikke lovlig grund“.

Dette misforhold vidner om al for stor lemfældighed med at antage en angiven grund som gyldig. Noget lignende er — om end i mindre grad — tilfældet ved de andre skoler. Lærerne må derfor have bedre indseende med, at det ikke anføres som lovlig grund, der efter lovgivningen må være ulovlig, samt at man anvender befalede tvangsmidler mod ulovlige forsømmelser.

1. septbr. 1872 kl. 17 havde skolekommissionen kaldt forældrene til møde, hvor formanden (provsten) talte om skolens store betydning for børnene samt om lovgivningens fordringer og bestemmelser angående forsømmelser.

Mulig er det gunstige resultat af mødet, at forsømmelser efter den tid blev færre.

Indbyrdes undervisning indførtes i 1837 i sognenes fire skoler, og til hver skole anskaffedes 55 læsetabeller, 50 skrivetabeller, 599 regnetabeller (om denne se forrige årbog, 1956). Desuden indførtes indbyrdes undervisning i gymnastik efter cancelliets skrivelse af 20.1.1834, som siger: „Hvor læreren har den fornødne duelighed, bør det, som læres efter den gymnastiske lærebog, være: 4. afdeling om klavren, 5. afdeling om svømning, 6. afdeling om militære øvelser bringes til udførelse ved undervisningen i gymnastik, at også børnene i nederste klasse bør deltage heri, og at tiden dertil efter forordningen af 29. juli 1814 § 23 bør nøjagtig benyttes“.

I sommerhalvåret skulle gymnastik foregå udenfor skoletiden — når vejret tillod det. Der skal hertil være: klatretov, knude-tov, glatstang, rudestige, skråbom, ringe, trapez, samt et langt og et passende antal små sjippetove, 1 snor med to sandposer og to springstøtter.

Syv år efter afskaffes den indbyrdes undervisning; og der an-

skaffes bøger i andre discipliner: Fædrelandshistorie, geografi og læsning, ligesom Rabens regnebog afløstes af Chr. Hansens, som mange af os ældre har haft.

I Onsbjerg andrager lærer Sørensen d. 2. marts 1835 om anlæg af en større gymnastikplads ved skolen. Skolekommissionen sender det med sin anbefaling ind til skoledirektionens erklæring. Grevskabet er villig til at udlægge en gymnastikplads østen for gadekæret i Onsbjerg af gmd. Rasmus Jensens fæstejord (hvor N. Østerbæk bor) imod en årlig refusion af 1 rdl. Skoleloddet lå syd for bemeldte gadekær.

Aftenskole.

I 1846, d. 4. decbr., henstiller skolekommissionen at søge oprettet aftenskoler i de fire skoler: Besser, Toftebjerg, Torup og Onsbjerg denne vinter, endskønt det for nogle år siden forgæves var forsøgt. Aftenskolerne skulle i de fire nævnte skoler holdes hver tirsdag og torsdag kl. 6—8 eftermiddag. Til dette formål vil kommunen yde eet lpd. (16 pd.) lys, greven vil yde træ til opvarmningen; og man venter, at de skolesøgende desuden vil medbringe lys. Godtgørelse til læreren ville man vente med at tage stilling til.

Det var ikke noget overvældende antal elever, der mødte, nemlig i Besser skole 11, Torup 16, Onsbjerg 17 og Toftebjerg 11.

Det ses ikke, at man i denne og de følgende vintre har givet lærerne noget vederlag; men de blev alligevel ved i nogle vintre. Først da elevtallet helt svandt ind, standsede aftenskolen nogle år — for så at begynde igen. Således har det gået op gennem tiderne. Det var i virkeligheden ikke så underligt, idet der i almindelighed „kun“ undervistes i skolens hovedfag: dansk og regning — og man tog i almindelighed samme pensum i toårige perioder — deraf det periodiske aftenskolehold.

Når vinterens arbejde var endt, fik læreren ofte en lille, velment gave fra eleverne. Først langt senere gik man til at yde tilskud (∴ løn) fra amtet (∴ skolefonden), og det var i begyndelsen af dette århundrede 15 (femten) kr. for en vinters ar-

bejde fra skolefonden og så ofte 10 kr. fra kommunen. Desuagtet søgte lærerne hver vinter at få et aftenskolehold.

Ved et lærermøde (1915) talte forfatteren til denne artikel om aftenskolen og dens muligheder for at få fat på ungdommen og fastholde den ved at knytte foredrag til de obligate fag, dansk og regning. Lærer Bertel Madsen og jeg stillede til den ende forslag om, at man ved hver skole skulle søge oprettet en toårig aftenskole for 14—16-årige med samme pensum i dansk og regning. Derefter skulle man holde aftenskole i Tranebjerg for dem, der havde gået i deres hjemsgn. Her skulle være flere fag, bl. a. landbrug, fysik med kemi, frie foredrag samt fortsat undervisning i dansk og regning. Det affødte en ret kraftig debat imod planen, særlig fordi man ville samle det i Tranebjerg. Vi forsvarede projektet og udtalte bl. a., at der naturligvis også i Tranebjerg skulle være aftenskole for 14—16-årige; men fællesaftenskolen kunne for os være, hvor det skulle være; dog anså vi Tranebjerg for midtpunktet på øen. Det blev et nederlag for tanken; men i den følgende tid talte vi gang på gang sammen, og i sommeren 1916 fik vi et møde med formændene for Samsø Landboforening, gdr. J. S. Jensen, Permelille, og for Samsø Husmandsforening, hmd. Jens Gylling, Oldtidsminde. De var straks med på tanken: at lave en for øen fælles aftenskole i Tranebjerg under navnet *Samsø Vinterkursus*, som jeg foreslog for ikke at irritere kollegerne. Dens undervisningsplan: I vintertiden een aften (mandag) 3 timer. Der undervistes i regning, med opgaver også særlig beregnet på landbruget, dansk på samme måde. Desuden en time hver aften i husdyrbrug, planteavl eller frie foredrag.

Man lejede lokale i Teknisk skole, og ville ikke søge tilskud. Eleverne skulle betale hver 15 kr.

Den første vinter, 1916, var der så mange elever, at man måtte dele dem i to klasser. I modsætning til andre aftenskoler har denne gået siden. *Det er Danmarks, måske verdens, første landøkonomiske aftenskole.* Til tider har den haft 3 klasser, til andre 2. Lederen, der oplever skolens 50-års jubilæum i 1966, skriver forhåbentlig skolens historie.

Besser skoles lærere.

1. *Jørgen Pedersen*, døbt 12. oktbr. 1794. Forældre: Gårdmand Peder Clausen i Østerby og Ane Mette Jørgensdatter. Gift 6. april 1815 med Ane Christensdatter (23 år). Jørgen Pedersen var først ekstraskolelærer i Toftebjerg, siden 1814 lærer ved Besser skole til 1834. Han var i 1816 ved Besser skolelærerseminarium, hvor han underviste i regning og skrivning og erholdt derfor en årlig løn af 50 rdl. Han døde 19. maj 1859 som fattiglem i Onsbjerg.
2. *Frederik Luther Schade* 1834—44, flyttede derefter til Kolby skole, hvor han virkede som lærer til 1876. (Se årbog 1956.)
3. *Bertel Rasmussen* 1844—1851, da han i oktober måned døde under en mæslingeepidemi.
4. *Schønning* 1851—54, da han flyttede til Tunø.
5. *Søren Nielsen* 1854—57. Hustru Mette Marie Keiser. Det blev kun et kort spænd af år, han virkede i Besser. På grund af hustruens astmalidelse flyttede han til Ulsø skole ved Gissselfeldt. Deres søn, Søren Keiser Nielsen, f. i Besser skole 27. septbr. 1856, er den senere kendte præst og politiker, kultusminister og senere undervisningsminister 1913—20.
6. *H. Jørgensen* fra Als. Han druknede på Besser fjord i nærheden af Hjortholm. Man kunne høre hans råb om hjælp; men kunne ikke nå ud til ham. Isen brast under ham. Det var 26. febr. 1858.
7. *Hans Hansen Andersen* 1858—1906 blev nok den af sognets lærere, der har haft den største indflydelse for Besser skole, derfor en udførlig beretning om ham (fra embedsbogen): H. H., som han ofte kaldtes, var født 18. oktober 1839 i Normisted i Brøns sogn i Sønderjylland. Faderen: Gårdmand Laurits Andersen Bastian. Konfirmeredes i 1851 af pastor Boesen i Vodder, i hvis hus jeg opholdt mig under forberedelsen. Af religiøse grunde ville min far ikke, at jeg skulle konfirmeres af præsten i Brøns. I efteråret samme år blev jeg medhjælper (substitut) hos degn Sørensen i Tyrstrup ved Christiansfeld. Efter endt prøve kom jeg på seminariet i Lyngby

(ved Grenå), hvorfra jeg i september 1855 blev dimitteret med hovedkarakter meget duelig. I 1½ år var jeg huslærer ved Randers, men 1857 blev jeg kaldet til biskolelærer i Terp og samme år til andenlærer i Lyngby ved Grenå. 1858 kom jeg som lærer og kirkesanger til Besser, hvor jeg begyndte d. 24. juni. Blandt de foretagender, ved hvilke jeg gennem de mange år har søgt at fremme oplysning og højne folkeskolen, skal jeg nævne oprettelsen af en lærerforening (1868), Besser læseforening. 1873 oprettelse af en privat pige- og håndgerningsskole, der 1. maj 1894 gik over til en kommunal forskole. I 1884—92 havde jeg en fortsættelsesskole (hertil havde A. bygget et hus ved siden af skolen). Af betroede hverv til 1896 formand for Samsø lærerforening, fra 1870—1915 bestyrer af Besser sogns sparekasse og fra 1881—1915 medlem af forligskommissionen. Desuden i mange år i bestyrelsen for skytteforening, husflidsforening og foredragsforening. I 1901 dannebrogsmænd.

A. har været gift tvende gange. Han var første gang gift 1857 med Rasmine Laurette Ottilia Boye (f. 24.4.1827), datter af seminarielærer Boye og hustru i Lyngby. Hun døde i barselseng 1864, ligesom de to små tvillingdreng, hun fødte, hurtigt døde. Efter kun seks års ægteskab stod A. ene tilbage med sine tre små piger: a) *Margrethe*, der i 1887 i Amerika blev gift med farmer Kristian Jensen, senere Alstrupgård, b) *Laura*, f. 1860, blev i 1888 gift med lærer Chr. Hansen, Århus. Han døde 1896, og hun havde fire småbørn. Hun byggede hus i Tranbjerg — nuværende vaskeri —, hvor hun en del år holdt pøgeskole, senere omdannedes denne til kommunal forskole med hende som lærerinde, c) *Petra Jannina*, kaldet Nina, f. 1862, døde 1929. Gift med lærer Kristen Klausen, Kolby. Der var seks børn i ægteskabet.

A. giftede sig anden gang i 1865 med Vilhelmine Marie Bay, f. 1837 som datter af birkedommer Søren Bay og hustru Albertine, f. Laurberg. I dette ægteskab kom fem børn: d) *Ottilia*, f. 1866, gift med sadelmager William Jensen, København, e)

Anne Cathrine, f. 1868, gift med hotelejer Karl Sørensen, Ballen, f) *Albertine*, f. 1870, ugift, musiklærerinde. Hun havde en digterisk åre. Styrede hus for A. g) *Valdemar Søren Bay Andersen*, f. 1872, lærer i Kysing ved Odder. Gift med Karen Marie Stjerne, f. 1871, datter af smedemester C. Stjerne, Besser, h) *Anker*, der døde som lille.

Man forstår, at solskin og regn, sorg og glæde har vekslet stærkt i hans liv; men måske netop dette har været med til, at han har kunnet udføre så god en gerning her i livet, såvel i skolen som i sognet igennem et halvt århundrede. Man ser noget af dette deri, at han privat bygger og opretter en fortsættelses-skole, såvel som en pøge- og håndgerningsskole. I Besser mindes man H. H. Andersen som den meget dygtige lærer og den noble mand, han var. Som gammel kollega kan jeg sande dette. (B. R.)

Hovedskole.

Som det første sogn på Samsø begyndte tanken om at samle skolevæsener i een skole midt i sognet stærkt frem omkring 1900. Allerede 1901 kunne man indvie den nye skole. Resultatet var skabt i samdrægtighed. Mange børn havde langt til skole (fra Stenskov eller fra Strandskoven); men det taltes der ikke om. Skolerne i Besser og Torup omdannedes til forskoler, og Lange-mark skole nedlagdes.

8) *Anthon Nielsen*, der var lærer i Torup, var interesseret i hovedskolen, så han havde straks, da planerne kom frem, givet tilsagn om at flytte til den nye skole, hvor han tillige blev organist ved Besser kirke. N. var født i Romlund ved Viborg 29. juni 1860. Faderen, P. Nielsen, var gårdmand. N. var udgået fra Ranum seminarium. I 1892 blev N. indstillet som nr. 3 til embedet som lærer ved Torup skole og blev kaldet. Hvad grunden var til, at N. blev foretrukket, kan ikke siges andet, end at de kaldende myndigheder (skoledirektion eller biskop) ofte valgte en anden end den som nr. 1 indstillede, f. eks. af 6 indstillinger i Besser sogn i tidsrummet 1892—1906, tog de højere myndig-

heder fire gange nr. 2 eller 3. I Torup virkede N. fra 1892—1901. Han efterfulgte Michael Blegvad, der var flyttet til Tranebjerg, hvor han havde oprettet realskole. Det var nok en besværlig opgave at fortsætte hans skolegerning i Torup; men N. tog fat med lyst og energi. Han vandt respekt om sin gerning og kom meget ud i skoledistriktet; og det blev han ved med også efter, at han var flyttet til Besser. Han vedblev at være distriktssanger i sit gamle skoledistrikt. Også i Besser skole vandt N. respekt som den ivrige lærer, der krævede lektierne læst — ellers vankede der. Uden for skolen havde han også mange interesser. Hans hovedinteresse var nok afholdssagen, som han var en ivrig forkæmper for. Han var med til at få oprettet flere kredse på øen, også ungdomsafholdsforeninger, alt med en samlende hovedkreds, for hvilken han i mange år var formand. Man havde fået R. P. Samuelson til at oprette et afholdshjem i Tranebjerg, og grdj. Møller Egde, Østerly, havde på Bøgebjerg ladet opføre en mødesal (med tilhørende køkken) i træ og med en malet afholdstjerne uden på. I mange år var der sommerfest med afholdstaler og dans, men vejret var næsten altid ugunstigt med regn, så det blev et mundheld: „Når vi trænger til regn, skulle afholdsforeningen bare indbyde til fest på Bøgebjerg“, eller folk spurgte: Skal I til vandfest? En anden hobby var N.s interesse for ungdommens beskæftigelse ved husflid. Han samlede mange unge vinter efter vinter ved sine husflidsaftener. En tredje ting, som bør nævnes, er hans skolehøvearbejde. Det var i Besser, at dette arbejde med børnene begyndte — hvert barn havde sin lille have ved skolen. N. berigede sig til sit arbejde ved mange sommerkursus. 1. januar 1926 tog han sin afsked, og han, der i 1924 var blevet enkemand, flyttede først til sin hjemegn, senere til Nordsjælland, hvor han døde 17. juli 1939. Han havde i de 12—13 år, han havde været pensionist, ofte gæstet sine gamle venner på Samsø. Han blev begravet på Besser kirkegård, hvor også hans hustru ligger begravet.

Nielsen var gift med Dagmar Nielsen, født 5. febr. 1866 som datter af en snedkermester i Romlund. I ægteskabet var følgende børn: a) *Kathrine*, uddannet til sygeplejerske, døde ugift. b) *Kir-*

stine, ugift, havde viktualiehandel i København. c) *Adele*, gift med postassistent Skotte Hansen. d) *Dagmar* døde af tb som ung.

Fru Nielsen, der i de senere år var svagelig, døde 16. decbr. 1924. Hele familien ligger begravet på Besser kirkegård.

9. Lærerinde *Marie Kunje*, oprindelig Knudsen, kaldtes til lærerinde i Langemark 1897 (efter byens første lærerinde, Marie Jensen, 1894—97). Frk. K. var født d. 10. septbr. 1873. Hun frekventerede Femmer og tog en meget fin lærerindeeksamen herfra i 1897. Denne smukke eksamen var måske grunden til, at hun fik det første embede, hun søgte lige efter eksamen, nemlig Langemark. Hun gik med iver op i sit arbejde i skolen og var afholdt og respekteret af børnene, så det var ikke underligt, at skolekommission og sogneråd bad hende om at flytte med ud i den nye hovedskole.

Det var en god lærerstab, man nu havde. I *forskolerne*: Besser: Marie Jensen 1893—94, fru Hansine Uhrenfeldt fra 11. maj 1894 til 1. aug. 1907, da hun blev pensioneret og forlod øen.

Torup: Frk. Ane Kirstine Johansen, der var kaldet til forskolelærerinde i Østerby 1898, flyttede til Torup i 1901, da Nielsen flyttede til Besser. I 31 år arbejdede hun trofast her i sin gerning, afholdt af børn som forældre.

Besser sogn stod i 1901 med et efter tiden helt udbygget skolevæsen og med en dygtig lærerstab til arbejdet. Undervisningen udvidedes, såvel med timetal som med stof.

De sidste 50 år.

Jon Sigurd blev 1. jan. 1906 kaldet til andenlærer ved Besser skole og virkede som sådan, til han var 70 år. S. var en lærersøn fra Givskud ved Vejle, hvor han fødtes 30. maj 1877. Efter at have taget lærereksamen fra Gedved seminarium blev han kaldet til andenlærer i Ørby, hvor han virkede i omved 7 år (1899—1906), da han blev kaldet til Besser. S. var kendt som en livlig lærer, som børnene satte stor pris på. Han var ikke alene vel lidt i sognet, men af alle på øen, der kendte ham. S. var i besiddelse af jydsk lynne. I mange år var han lærer ved Teknisk skole i Tranebjerg, deraf nogle år forstander. Han var meget

interesseret i litteratur, var formand dels for Samsø biblioteksforening og Samsø bibliotek. I ca. 30 år var han tillige redaktør af Samsø Folketidende, for hvilken han gjorde en stor indsats. S. var en naturelsker og skrev mange smukke og poetiske sange ved forskellige lejligheder. Hans hustru: Martha Marie Henriette, f. Mühlendorff, datter af skovrider M. og hustru, Brattingsborg, var født 5. febr. 1875. De blev gift, da S. skulle flytte fra Ørby til Besser. I ægteskabet var der tre børn: a) *Karin*, b) *Brynjolf*, ingeniør, København, c) *Ebba*.

Det var et hårdt slag for S., da han 15. jan. 1944 mistede sin hustru. Efter sin afsked i 1947 boede han sine sidste år i huset til Mådebjerggård. Han døde 23. marts 1953.

Hjalmar Bjerg blev førstelærer ved Besser skole efter Nielsen. (Se nr. 8.) B. fødtes d. 28. novbr. 1888 i Gravvænge forskole ved Svendborg, som søn af friskolelærer og sparekassedirektør Lars Hansen og hustru, Karen. Tog lærereksamen fra Vordingborg seminarium 1912. Blev derefter ansat som lærer ved Ringe fri- og efterskole. Et par år senere fik han ansættelse som lærer ved Nr. Åby fri- og efterskole og virkede der i 12 år, de sidste to år som medforstander. 1926 blev han kaldet som førstelærer til Besser skole, og her virkede han til sin død 17. oktbr. 1948 — yderst afholdt som den dygtige lærer, han var. Hans hustru, *Petra Bjerg*, datter af købmand Jakob Villumsen og hustru, *Permelille*.

Ved Besser skole har desuden virket:

Karsten Steph. Hansen til 1. marts 1948.

Vilhelm Humlum 1. marts 49 til 1. aug. 57.

Friismose og frue fra 1950.

Frk. *Valborg Jespersen* 3. novbr. 34—1. aug. 50.

Fru *Maren Mondrup* 1. decbr. 50.

Fru *Sofie Amalie Pedersen*, der tog sin afsked 1946.

I 1952 drøftedes skolens udbygning — og det blev den første helt udbyggede skole på Samsø efter skoleloven af 1937.

Thorup skole

fik som sin første lærer og skolemester *Morten Hansen* 1812—1845. Han var „dannet til“ på egen hånd og ved provst Flemmers hjælp.

Alt så lyst og godt ud nu. Folkene glædede sig over den nye lærer, de havde fået. Et lokale blev lejet til foreløbigt brug, indtil en skole kunne blive opført — og amtsprovst Flemmer var måske den mest ivrige efter at fremme sagen. I alle tilfælde skriver han i 1812, endnu inden skoleplanerne er godkendte, til skoleforstanderne rundt om på Samsø, hvor skoler endnu mangler, om at få mere gang i arbejdet. 3. juni 1813 skriver han således til sognefoged, gårdejer og befalingsmand Chr. Jessen, Onsbjerg: „Efter Indberetning ere de 4 Gaardbeboere i Stavns udeblevne tvende Gange for at kjøre og een Gang for at forrette Haandlangerarbejde til skolen i Toftebjerg. For denne Forsømmelse ville Sognefogeden affordre dem og i Mangel af Betaling inddrive ved Udpantning hver en Mulkt paa 2 rdl. Rigsbank, hvilken Mulkt indbetales til mig (∴ provsten) for at anvendes til Hjælp til Skolernes Opbyggelse.“

Mulkten skulle fordobles hver gang, de udeblev fra rigtigt tilsagt arbejde.

I 1814 var man kommet så vidt, at Samsø var blevet forsynet med skoler, så nu gjaldt det om, at seminariet i Besser kunne „danne“ lærere.

Morten Hansen, der blev den første lærer i Thorup, var født 19. febr. 1785 som søn af husmand Hans Rasmussen og Skulst Jensdatter af Langemark. Gift med Dorte Hansdatter, f. 1792. Han fik udmærkelse til lærereksamen og virkede til stor gavn og tilfredshed i skoledistriktet. Han var kun 60 år gammel, da han tog sin afsked, blev boende i Thorup, hvor han døde 11. jan. 1858.

En søn, Hans Mortensen, blev snedker i Nordby. Han lavede bommen til byklokken, og her er indskåret årstal 1855, Hans Mortensen. Han er altså blevet færdigt med sit arbejde, inden murmanden er blevet færdig med klokkerårnet 1857.

2) 1841 ansattes *Hans Jørgen Hansen*, men allerede samme år blev han angrebet af den galloperende svindsot (tuberkulose), så han kom ikke til at sidde ret længe i embedet. Under hans langvarige sygdom blev det pålagt de andre fire lærere, *Rasmussen*, *Toftebjerg*, *Schade*, *Besser*, *Sørensen*, *Onsbjerg*, og *Hansen*, *Selsingårde*, at undervise skiftevis fire af ugens dage i Torup. Den gang havde man ikke vikarer; men hjalp sig altså på anden måde — med fordeling af sognenes skolearbejde. Senere kunne han igen optage gerningen, men døde 1850.

3) *Niels Hansen Jørgen Blegvad* blev kaldet til lærer ved Torup skole i 1850. B. var født 1. novbr. 1824. Havde som 22-årig fået embede som lærer i Feldballe på Djursland og samme år indgået ægteskab med *Johanne Frederikke Wittrup*, f. 16. aug. 1823 som datter af amanuensis (fuldmægtig) *Wittrup* hos biskoppen i Århus og hustru, *Maren*, f. *Lund*, som døde i en alder af 83½ år i Værsløv 11. april 1878.

Deres børn:

a) *Pettrea Christiane B.*, født i Feldballe 27. marts 1847, konfirmeret i Værsløv kirke søndag efter mikkelsdag 1861, viet samme sted 22. oktbr. 1869 til gårdbruger *Theodor Ferdinand Frøde*, 30 år, *Rephult* i Småland. En søn, *fdm. Frøde*, blev gift med *Albine Wendt*, datter af lærer *W.*, *Brundby*.

b) *Jacob Magnus Christian Michael B.*, født i Feldballe 5. marts 1849, konfirmeret i Værsløv 1864, senere lærer på *Samsø*.

c) *Julie Susanne Kirstine B.*, f. 29. aug. 1852 i Torup skole, *Samsø*, konfirmeret i Værsløv 1866.

d) *Marie Louise B.*, f. 28. april 1855 i Torup.

e) *Marie Margrethe Elisabeth B.*, f. 27. februar 1858 i Torup.

f) *Reinholdine Juliane B.*, født i Værsløv 20. marts 1860.

I 1859 — efter ni års virksomhed i Torup — søgte og fik han embedet som lærer i Værsløv, hvor børneflokkene voksede op. Ja, *Mich. B.* var jo over ti år, da familien flyttede til Værsløv, så han har jo haft mange barndoms minder fra Torup, og måske

har det været medvirkende til, at han i 1877 søgte embedet i Torup.

Niels B. havde ry som dygtig lærer, så det var med sorg, at beboerne erfarede, at han rykkede teltpælene op og flyttede til Værsløv. Han fik en 12—13 gode arbejdsår herovre, som den dygtige lærer, han har været. At befolkningen også har sat pris på ham, kan ses deraf, at menigheden satte en gravsten over ham. Han døde 26. aug. 1873, kun 49 år gammel af brystsyge — langvarig tæring.

Allerede dagen efter skriver skolekommissionen til sognerådet, hvori det hedder: Commissionen tillader sig at indstille til Sogneraadets mulige Approbation, at Vaccancetjenesten maatte udføres af den Afdødes Søn, Seminarist Michael Blegvad; men da dennes Militærtjeneste først udløber mod Slutningen af September førstkommende, om det da ikke maatte tillades Jomfru Louise Blegvad (red.) at lede Undervisningen i den korte Mellemtid fra Høstferiens Ophør til Seminarist Blegvads Hjemkomst; det vedføjes, at Louise Blegvad har Øvelse i Skolegeringen“.

Denne ordning approberedes af skoledirektionen i skrivelse af 17. septbr.

4) Knud Nielsen, født den 19. septbr. 1824, død 26. decbr. 1876. N.s forældre var håndværksfolk fra Århuseggen, Ondrup. Læreren opdagede ham i skolen som en let fattende, dygtig dreng, hvorfor han talte med forældrene om „at holde drengen til bogen! Han kan blive en dygtig degn“. Naturligvis kom han efter sin konfirmation ud at tjene nogle år. På seminariet klarede han sig godt og fik her også bl. a. undervisning i planteavl, altså agerdyrking, så manges en skolemester og præst blev foregangsmand for landmændene. Efter at have taget lærereksamen blev N. ansat som lærer i Store Lihme i Nørup sogn ved Vejle; men blev i 1860 forflyttet til lærer ved Torup skole. Han fik kun 16 års virketid her, idet han døde i embedet 26. decbr. 1876. Han led af brystsyge. N. var, efter hvad jeg har hørt, en meget dygtig lærer, landmand og havemand. Han tog ivrig del i frihedsrøret på hin tid.

I det københavnske blad „Morgenbladet“ for 6. jan. 1877 står bl. a.:

I de 16 år, han (K. Nielsen) virkede her som lærer, var han meget afholdt af eleverne, som hang ved ham med stor kjærlighed på grund af den venlige måde, hvorpå han altid leder undervisningen. Han var en ualmindelig begavet, dygtig og i mangfoldige retninger indsigtfuld mand.

Han var en overordentlig trofast mand med dyb religiøs tænke-måde og fast karakter, som stod enhver bi med råd og dåd, der henvendte sig til ham. Man kunne være vis på, at når man søgte råd hos ham, gik man ikke utilfredsstillet bort, men fik altid et svar, som man kunne være tjent med; og det med en grundig-hed, mildhed og venlighed, der var ham egen, uagtet det svage helbred, Vorherre i mange år havde givet ham at bære på.

Hans hjerte slog varmt for frihedens sag. Hans første politiske tale holdt han her på øen 1862 ved grundlovsfest i Brattingsborg skov, hvor emnet meget karakteristisk var: Frem, bondemand, frem! — N. var skaber af folkefester på Bøgebjerg (Østerby). Også af øens landboforening var han i flere år et virksomt medlem. Han holdt en mængde foredrag. Som landmand var han ualmindelig dygtig og virkede også her ved sit gode eksempel, idet han med stor flid bragte sin lille jordlod (4 td. land) i en sådan kraft, at han gødede to gange i rotationen i forbindelse med en meget kraftig fodring — også hans have var et sandt mønster på orden.

I de seneste år førte han et mere stille liv på grund af sin til-tagende svaghed, hvilket dog ikke forhindrede ham i at følge frihedsudviklingen med samme varme som tidligere.

J. S. (c: grdj. Jørgen Sørensen,
i alm. tale Jg. Poulsen, Østerby).

N. var d. 10. novbr. 1854 blevet gift med Ernstine Amalie Toft-gaard, f. 1. marts 1833. — Det unge ægtepar måtte snart erkende, at „Sorrig og glæde de vandre til hobe“, idet de mistede deres to førstefødte sønner i 1857, og allerede i 1860 mistede N. sin hustru. Han sad nu alene tilbage med to småpiger, født i hen-

holdsvis 1858 og 1859, sidstnævnte, Johanne Marie, d. 22. maj 1940. N. søgte og fik embedet som enelærer i Torup i 1860, hvor han virkede til sin død 2. juledag 1876. 16. oktbr. 1862 holdt han bryllup med *Sara Kirstine Plesner*. Hun var født 16. august 1837 som datter af bager og gårdmand Jens Holger Plesner og hustru, Maria, f. Wiethroth, af Pillemark. I ægteskabet var der to sønner: a) *Niels Holger Emil Nielsen*, f. 1863, død 1884. Han var handelsbetjent i en stor forretning i Newcastle. Han rejste i november 1884 hjem med et svensk skib, der i Nordsøen kom ud for en vældig storm. Emil druknede.

b) *Niels Johan Wogtmann Nielsen* blev født 1870 og døde 1894. Man forstår af hans navn, at der har været venskab med provstefamilien, idet han var opkaldt efter provst N. J. W.

5) *Michael Blegvad* (se under 3) var — som foran nævnt — født i Feldballe 5. marts 1849, død i Tranebjerg 1917. Sin første barndom oplevede han i Torup skole, men allerede fra 10-årsalderen kom han med forældrene til Vørslev skole, så her kom han til at leve en del af barndoms- og ungdomstiden. Det var blevet en åndelig vågen egn, ofte holdtes der folkelige og kristelige møder i Vørslev skole med Ernst Trier, V. I. Hoff eller A. Burchardi som ordførere. Efter at have taget en fin lærereksamen, kom B. ind for at aftjene sin værnepligt ved garden. Sit ophold i København udnyttede B. til flittige besøg på museer, maleriudstillinger og teaterbesøg. Om søndagene søgte han ofte til Vartov. Efter en vakance i faderens embede var han huslærer på Lerchenborg, for at bytte denne stilling med lærervirksomhed i Ubby. Så kom i 1877 opfordring fra Besser sogn om at søge det ledige embede ved Torup skole; han fulgte det og fik embedet. Mich. Blegvad blev 16. august 1878 gift med Gertrud Sofie, f. Lund, født 1853 i Tranebjerg, død samme steds 1927. Sofie B. var datter af farver Rheinholdt Lund og hustru, Marie, f. Gylling, i Tranebjerg.

B. begyndte efter kun 1 a 2 års forløb, altså omkring 1879, at samle — som han selv skrev i de første meddelelser fra Samsø Realskole: „I flere år samledes en del flinke, videlystne drenge og piger sommereftermiddage og vinteraftener i mine stuer i

Torup skole for at deltage i den undervisning i historie, naturkundskab, tegning og sprog, jeg tilbød dem. Det var fornøjelige timer. Men arbejdet blev efterhånden uoverkommeligt, elevtallet voksede ved stadig tilgang fra andre skoler; og det blev mig klart, at der måtte findes på udveje. Efter opfordring af flere, navnlig af pastor H. Bech, Tranebjerg, vovede jeg så at begynde en ny skole på Samsø.“

23. februar 1885 forelå et andragende i Besser i skolekommissionen fra lærer Blegvad om tilladelse til — for at kunne oprette en realskole i Tranebjerg — og så i forening med en af ham antaget hjælpelærer ved siden deraf betjenc Torup skole.

Skolekommissionen udtaler: „Under den forudsætning, at lærer B. antager en dygtig lærer som medhjælper, og at han i forening med denne også selv underviser i Torup skole, idet de fordele fagene imellem sig, samt at Torup skole beholder sædvanlig undervisning — hver klasse hveranden dag — vil man ikke modsætte sig andragendet.“

Nu blev der en stor travlhed med at få sagen ordnet — ikke alene med at få en hjælpelærer, men også arrangementet med skolelokaler, skoleborde, skolemateriel. Den 5. maj 1885 indviedes realskolen i Tranebjerg forsamlingsbygningens lille sal (den senere scene). 22 elever var indmeldt, samt forældre og andre interesserede var mødt til denne fest. Allerede i 1886—87 havde realskolen 43 elever, så der måtte opføres en bygning til at huse skolen; den kom til at ligge nedenfor kirkebakken ved siden af B.s svigerfars, farver Rh. Lunds hus „Kirkely“.

B. og hans medhjælper havde to skoler at passe. B. boede stadig i Torup, så de to lærerkræfter ofte mødtes på vejen mellem Torup og Tranebjerg, når de skulle skifte skole. Ofte gik børnene fra Torup ad Tranebjerg til for at møde og følges med deres elskede lærer tilbage til skolen. Det varede en del år, man tør vel sige syv —; thi 1. sept. 1891 var der andragende fra Blegvad til Besser skolekommission om tilladelse til at flytte til Tranebjerg og passe Torup skole som hidtil ved hjælp af medlærere. Skolekommissionen svarer, at betingelsen for, at han (B.) må flytte til Tranebjerg er, at han må besørge Torup lærerembede

med hjælpelærer, indtil næste skoleårs slutning i juli 1892; men til den tid skal han tage endelig bestemmelse, om han helt vil overtage lærerembedet i Torup skole eller søge sin afsked. Man forstår godt, at B. har ønsket at trække tiden ud med at tage sin endelige beslutning om nedlæggelse af sit lærerembede i Torup — det var jo det sikre, og hvorledes var det gået med H. H. Andersens efterskole? Den gik ind efter få år — trods H. H. A.s dygtighed. Hvordan gik det med aftenskolerne? Ja, de trivedes nogle år, så måtte man lukke nogle år. Nu måtte B. tage sin beslutning og B. kom til at bo i svigerfaderens, Rh. Lunds hus, hvor de flyttede ind i efteråret 1891.

Børnene fødtes alle i Torup skole, og det var:

a) *Niels Blegvad*, f. 20. febr. 1880. Overlæge, dr. med., spec.: øre, næse og hals. Læge ved Det kgl. Teater.

b) *Marie B.*, f. 15. oktbr. 1881, var gift med valgmenighedspræst *Magnus Grell*; begge døde.

c) *Gunnar B.*, født 1882, døde som spæd.

d) *Harald B.*, født 24. juli 1886, cand. phil., dir. for Danmarks biologiske undersøgelser og Danmarks akvarium, Charlottenlund slot; død.

e) *Olav B.*, f. 30. nov. 1888, øjenlæge, dr. med., overlæge ved Finseninstitutet og Radiumstationens øjenafdeling.

f) *Reinholdt B.*, f. 31. maj 1891. Fabrikant og direktør, København.

En af de elever fra Torup skole, der flyttede med hen til real-skolen, den da 15-årige *Bertel Madsen* fra Langemark, der selv kom til at øve en stor gerning på vor ø, skrev ved realskolens 25-års jubilæum: Jeg elsker denne skolemester, der kunne fortælle, så væggene videdes og loftet hævedes; og tiden løb, uden at vi mærkede det.

I et samtidigt digt, hvor af vi citerer:

Hil dig, vor gamle Mester,
som blandt de unge staar
med rolig løftet Pande,
omkranset af solvsprængt Haar,

med Øjets stærke Flamme
og Ordets varme Glød,
en ægte Skolemester,
som Dig Vorherre bød.

Og Troen var din Styrke,
 først Troen paa din Gud,
 og Tro paa Livsværdier,
 som deraf vælder ud,
 Tro paa det godes Sejer
 og paa det skønnes Værd,
 paa Sandheds evig lige
 og evig rette Færd.

En Mester af Guds Naade,
 bag Skolens Væg Du staar,
 hvor Ordet end Du fører,
 saa godt som faa formaar.
 Du lægger Fortids Idræt
 for Nutid frem med Lyst,
 saa den kan føle Hjertet
 med Glæde i sit Bryst.

Det var et par vers af lærer B. Madsens sang til hans gamle lærers pris.

I 1914 trak Blegvad og hustru sig tilbage fra skolen og flyttede over i den nybyggede villa, nu toldforvalterbolig. B. døde her 1917, hans hustru 1927.

B. tog naturligvis del i den stærke folkelige og kristelige, grundtvigske bevægelse. I mange år var han i bestyrelsen for Samsø Foredragsforening, ligesom han var i kredsbestyrelsen for Samsø radikale Venstrevælgerforening. Han var højagtet af hele øens befolkning, og han var kendt langt uden for øen.

6) *Anton Christian Nielsen*, ansat her fra 1. sept. 1892 til 1901, da han flyttede til Besser hovedskole, medens Torup skole blev forskole. (Se N. under Besser skole.)

Ved Torup skole har efter *Ane Johansen* virket *Maren Mondrup*, *Kirsten Worm Leonhard*, *Minna Knudsen Sørensen* og fra 1. april 1947 fru *Kirsten Møller*.

RETTELSER

til Skolevæsenet på Samsø 1956

Side 65: Johansen døde i en alder af 97 ikke 77.

Side 69: Bertel Madsen født 1870 ikke 1890.

Side 73: Fru Paarup født 1870 ikke 1890.

til Løvenborg slotshave 1957

Side 26: 1990 lindetræer, læs: 190.

Side 32: Merman, læs Herman.

Side 31. (am). læs: samt.